

## Móricz Zsigmond Szabolcs-Szatmárban

Ha ma élne és ismerné az 1950 óta bevezetett kettős megyeelnevezést, valószínűleg kijavítaná és *Szatmár-Szabolcsról* beszélne (mint nem egy mai, szatmári területről származó vidéki ember). De azért mégis, nyugodt lélekkel, írhatják le a szabolcsi részen lakók is, hogy a mostani megye mindkét részét, Szatmárt is, Szabolcsot is magáénak vallotta *Móricz Zsigmond*.

## 1.

*Szatmár*hoz kötötte már a születés is, hiszen száz évvel ezelőtt, 1879. június 29-én — vasárnap — Csécsén látta meg a világot. Amikor az *Életem regénye* megírására készült, széles érdeklődésű levelezést folytatott a környék református lelkészeivel, hogy a családfát összeállíthassa és bizonyos családi legendákat igazoljon vagy elhagyjon. A legendákat végülis inkább *Móricz Miklós*, az író öccse oszlatta el, alapos kutatások nyomán, s a bátyjáról írt első könyvében kellőképpen dokumentálja, hogy apai és anyai ágon egyaránt a környéki falukból származtak az ősök, s az is érdekes, hogy Csécsé az anyai ágon is szerepet játszott a felmenő ősök életében. Mindenesetre az *első öt évet Csécsén* töltötte s erről írta önéletrajzi írásában, hogy ez volt számára az a *boldog sziget*, ahol gyermekkorának gondtalan első szakaszát tölthette, egészen a családi tragédiát okozó tüzeségig robbanásig.

A helytörténeti kutatók, a látogatók könnyen akadályba ütköznek, ha Csécsén járnak és a mai, 1979-ben felújított, megszüpített emlékházat megnézik; főleg, ha a rajta levő emléktáblát is elolvassák. Az író régebbi levelezéséből, az *Életem regényéből*, a fehérgyarmati telekkönyvi adatokból *Molnár Mátyás* kutatásai nyomán ma már egyértelműen tudjuk, hogy a Móricz-családnak itt három háza volt. A *milotai* faluvégén volt a szülőház, itt voltak az 1929. évi félszázados jubileumi ünnepségek. Ezt ma már nem ismerhetjük fel, mert a tulajdonos a régít lebontotta, újat épített a telken. A falu másik végén (összesen néhány száz lépésnyire a szülőháztól), a *tiszakörödi út mentén*, egymással szemben van a másik kettő. A mai emlékházban is laktak: egyes adatok szerint ezt a házat az író édesapja építette; ez a kisgyermekkor színhelye, a boldogság tanyája, szigete. Ezzel szemben van az a ház, amelyet igen korán adott el a család iskolának, s ezt a község ma is ennek használja, nem túlságosan sok átalakítással, de szükséges korszerűsítéssel. Így tehát nem téved az emléktábla, hogy ott, abban a községben született Móricz, de nem abban a házban; viszont arra a házra már nem lehet áttenni a táblát, mert a szülőház nincs többé. Így nem kegyeletstértés, ha az 1952-ben elhelyezett tábla itt marad, az időközben népi műemlékké nyilvánított lakóházon.

Csécsén nem volt nagybirtok, sok a rokon, a család anyagi helyzete gondtalan, az apa *Móricz Bálint* vállalkozásai többnyire hasznosak, a kisgyermek Zsigmond, a növekvő családdal, két kisebb testvérével nyugodtan, békében, örömben, gondtalanságban él.

Az apai vállalkozás kudarca az Alföldön telorobbant cséplőgép: erre rámege az összes csécséi, egyébként is agyonterhelt föld, s a család szétválak. A szülők, a két kisebb gyermekkel — rokoni hívásra — az akkoriban még Szabolcs megyéhez tartozó *Pthügy* (Pthügy) községbe mennek a Tisza alsóbb folyásához közel Anyai nagymamával Zsigmond a Patagi nagybácsihoz kerül. A csécséi boldog évek után a második faluba, Laci bátyja itt, *István*diban a Kende uradalom gépészkeverője: tekintély a falu parasztlakossága előtt, de cselédember az uraság szemében. Itt már rétegezett társadalomban él. Ahogy egyszer a fiatal földbirtokos bejött a községműhelybe és nemhogy a kalapját nem vette le köszönéskor, de a székre még a lábat is feltette s

nem szölt rá senki: akkor vált ismertté a gyermek számára a fenn és lenn, az úr és a nem úr, egyáltalában a kiszolgáltatottság és a védettség nagy különbözősége. És é már Istváándiban (ma: Túrístváándi) nem a védett oldalon áll, ezért is említi önéletírásában ezt a három évet „*jellemformáló kohónak*.” (Az *Életem regényének a Kasz-tok küszöbén* című fejezetében meglehetősen tragikomikusan mondja el találkozását a Kende család egyik, íróvá és grófnővé vált tagjával, 1910-ből.)

Túrístváándiban ma nemesak emléktábla hirdeti nevét az egykori kovácsműhely falán, hanem az anyakönyvekben is olvasható. Itt már iskolába jár és itt találkozik azzal a *Zsuzsikával*, aki gyermekkorra emlékei nyomán mindig a friss, üde bimbózó szerelem leírásakor válik modellé — a *Pacsirtaszó* kezdeti megformálásától a *Pillangó* idilljéig, egészen a *Rózsa Sándor* kötetéig. *Molnár Mátyás* még találkozott vele, összegyűjtötte az emlékeket, *Tertinszky Edit* az ötvenes években még szalagra vette Kőszegi Zsuzsika hangját, aki, sajátos véletlen, egy *Mórutz Zsigmond*nak lett a felesége. (Az anyakönyvek — elsősorban az író őseivel kapcsolatban — meglehetősen felületesek a beírásokban: a Mórutz, Mórucz, Mórítz, Mórícz írásmódok gyakran váltakoznak, ugyanannak a személynek az adatainál is.)

Miért-miért nem, Laci bátyja 1887-ben el akarta hagyni az istváándi kovácságot, s így a kis Zsiga sem maradhatott tovább. Szekér vitte be egy nyári napon Fehérgyarmatra, onnan pedig vonattal ment — Mátészalkán, Nyíregyházán átszállva — teljesen egyedül Tarcálig. Ez a vasútállomás esett legközelebb az akkor Szabolcs megyéhez tartozó *Prügyhöz*, s innen megint szekérral jutott el a családhoz, ahol már újabb testvérek, számára még ismeretlen gyermekek is várták a szülőikkel. Ez a korszak, amelyik továbbbedzette a kisgyermek szemléletét, befelfordulásra kényszerítő szorongásait: a jómódú rokonok nem segítenek szülei nyomorán, édesanyja éppúgy vállalkozóvá kényszerül, mint az apja. Amíg Mórícz Bálint egyre nagyobb építkezéseket vállal, lényegében megfelelő szakképesítés nélkül, édesanyja a varrógép fölé hajolva igyekszik elkészíteni a falusi megrendelők nem túlságosan változatos ízlése szerint a ruhákat, kötényeket. Így a *Hét krajcár* színhelye a valóságban is előttünk áll, atmoszférájával együtt. Ezért mondhatja Mórícz Miklós is azt, hogy a Hét krajcár kötet, az első nagy novellák emlékműve mind szabolcsi eredetű. És az emlékek nyomászta súlya miatt válik az *Életem regényében* indokolttá Prügy mellé „*a feledhetetlen szenvedések*” korszakjelző.

Nem számítva esetleges átmeneti, gyors látogatásokat, már felnőtt, budapesti lakos, nemsokára már nős ember, amikor a század első éveiben, a Kisfaludy Társaság megbízásából *népköltési gyűjtő utakat vállal* s 1903. és 1906. között bejárja a szatmári falvakat, nagyokat gyalogolva, vissza-visszatérve szállásra egy-egy református lelkészlakba, ahol megint másféle élmények várják. Ez az öt gyűjtőtűt (jó háromnegyedét tesznek ki összeadva az itt töltött napok, hetek) azért fontos Mórícz művészetében, mert a gyermekkor, elsődleges és felületesebb benyomások a 25 év körüli íróban erősítést, igazolást kapnak, társadalmi összefüggésekre való rádöbbenést eredményeznek. Az a paraszti élményanyag, amelyik — főleg az 1919 előtti — írásaiban jelentkezik, ezeken az utakon vált tudatossá. Ez nemcsak a művekben kísérhető nyom, hanem Mórícz is így mondta el egy előadásában, 1933-ban, a Nyugat-baráti kör egyik rendezvényén. És a nagy műveltséggel, többnyire nyugati egyetemek látogatási, tanulmányi tapasztalataival a kis szatmári falucskák parochiájára szorult, elparlagiasodott anyagias életet folytató papok élményanyaga is ezekről az utakról kelteződik: a *Galamb papné*, az *Arválnyak*, a több kísérlet után megírt *Fáklya* és több elbeszélés, mind.

A *Fáklya* zárójelenete egy másik szatmári eseményhez kapcsolódik. 1910. március 27-én volt *Szatmárökörítón* az az ünnepi bál, amelyen — a szervezői ostobaságok nyomán — 312 ember halt meg a szigorúan bezárt csűrben. Mórícz sem akkor, sem máskor nem járt itt: de az olvasott híradások hűvössége, a pusztán csak a tényekkel foglalkozó hivatalos állásfoglalások felelőtlen, sőt, pontosabban: felelősséget nem vállaló hangja, stílusa miatt írt egy olyan vádiratot a Nyugat 1910. április 16-i számában az uralkodó osztály a nép hivatalos vezetői ellen (akik sötét tudatlanságban tartják a népet), hogy szinte várta az érintett személyek felfortyanását, rendreutasítását, megsértődését. De hiába: oly magasan, oly távol voltak ezek az emberek a napi élet nehézségeitől, annyira nem érdekelte őket a felelősség, hogy még válasza, megjegyzése sem méltatták Mórícz első, igazán nagy jelentőségű társadalombíráló tanulmányát.

Az első világháború után összezsugorodott Szatmár megye, a megmaradt terület és a kijelölt megyeszékhely már csak emlékeztet arra a világra, amelyet a Borovszky-féle monográfia kötetében Móricz is megírt vagy a maga nevéen, vagy Nyilas István álnév alatt. Így, a háború befejezése után legközelebb csak 1929-ben járt erre, amikor az ötvenéves jubileum került sorra: az akkori szokásoknak megfelelően tűzijátékkal, nagy bankettel és díszpolgári oklevél átadásával. Alaposabb utánanézésel azonban kitűnik az egykori újságcikkekből, hogy nem sikerült az ünneplés, az akkor éppen tetőző gazdasági válság miatt; nagy nyomorban élő paraszti közönség meglehetősen távolról nézte, figyelte, irigyelte a bankettező „urakat.”

A húszas években így inkább a *szabolcsi környék*, *Nyíregyháza* volt látogatásainak színhelye. 1924. végén tartózkodik itt hosszabban, akkor keres, szerez ismeretséget, az itt turnézó színészek sebtiben betanulják, bemutatják a *Sári bírót*. Majd 1928-ban kap meghívást a volt iskolatárs alispántól: vele olyan társaságokban fordul meg, ahol közelebből megismeri a szabolcsi dzsentrit, annak a többnyire birtokát veszttett, a régi uralkodó osztály immár hivatalnok tagjait, akik még nem akarnak elhagyni semmit a fényűzésből, de már csak egy-egy nagy ebéd, nagy muri lehetősége maradt meg nekik. Inkább novellákban, karcolatokban számol be ezekről az élményeiről (*Ebéd, Halásztanyán, Szabolcsi földvár*). A regényekben nemigen találunk dzsentrit, a *Kerek Ferkó*, az *Uri muri*, a *Rokonok* világa más: ott a második-harmadik generációs meggazdagodott parasztbirtokosok, civissé vált, városiasodott valósága kerül elénk, ehhez más vidékről hozta az eredeti élményt.

Mégis, ezek az 1924-ben, 1928-ban tett utazásai, látogatásai sok emléket jeleznek a regényekben, a legsűrűbben talán az 1928 végén, a Pesti Napló közölte *Forró mezőkben*. A kezdő jelenetek színhelyei ma is nyomon követhetők, a cselekmény alapját jelentő gyilkosság törvényszéki tárgyalásai épp akkor folytak, amikor 1928-ban itt járt (maga a színhely, Csobaj, Prügy szomszéd községe, ezért különösen is érdekelhetette); a nyomozás során megtett utakon a megyejárásai benyomások egy-egy részlete villan elő, pontosan körülírható és követhető formában.

A harmincas években *Lili* leánya gyakran járt Nyíregyházán a színházi társulattal: az író nemegyszer izgulta végig az előadást, a régi nyíregyházi színház nyirkorgó székein, *Bródy Sándor* színművében, a Lyon Leában különösen szép sikert arató színés leányának szerepléseit. 1930-ban a Nyugat szervező körútján olvasta fel a Kossuth Gimnáziumban egy másik útjának élményét: a tiszazúgi méregkeverő aszszonyokról; később egy korszerűnek mutatkozó, városkörnyéki bérleti rendszernek lett nagy propagátora.

## 3.

Nyíregyházán a Kelet Népe érdekében végzett toborzó útján járt *utoljára*, 1940. január 22-én, Mátészalkán pedig valamivel később, amikor egy nagy állami szociális akció valóra váltása érdekelte. 1940. februárjában azonban olyan rossz idő lett, hogy a vonatok nem közlekedtek, ezért három napig ott maradt, s közben meghívták előadásra a szalkai állami polgáriba. Itt a tornateremben beszélt a tanárokkal, diákokkal és más iskola növendékeivel is a kulturális elmaradottságról, a kibontakozás lehetőségeiről. Amikor elment és élményeit a Kelet Népeben megírta, a tankerületi főigazgatóság felelősségre vonta a szalkai igazgatót, hogyan merete beengedni Móriczot engedély nélkül egy állami iskolába.

A fegyelmi ügy elaludt, aktái elporladtak, de azért nekünk, akik ezen a vidéken élünk és szeretjük Móricz művészetét, mindig figyelmeztető kötelességet jelent, hogy most már hivatalos engedéllyel, sok egyéni ötlettel és kezdeményezéssel tegyük lehetővé, hogy Móricz Zsigmond művészete éljen és hasson szülőföldjén, Szatmárban és Szabolcsban is.

Margócsy József

